

Бернвальдт Т. С.*

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ВДУМЛИВОГО ЧИТАННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС АНАЛІЗУ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ

У статті висвітлено значення аналізу творів для формування читацької компетентності студентів, подано приклади форм роботи щодо аналізу літературних творів.

Серед проблем літературної освіти однією із ключових є формування вдумливого читача, тобто такої особистості, яка здатна сприймати, глибоко осмислювати й розуміти пізнавальну та духовно-естетичну цінність художнього твору через його образний світ. Важливість цього питання відображено і в концепції літературної освіти, у якій вказано про потребу «виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням», а також наголошується на тому, що освіта в навчальних закладах «має сприяти вихованню культурного читача, який відчуває потребу в навчанні, веде з книжкою внутрішній діалог, отримує у процесі вивчення художніх творів естетичне задоволення» [3, с. 21]. З огляду на стратегічні лінії літературної освіти, особлива увага звертається на діяльнісний рівень, який тісно пов'язаний з потребою розвитку креативної компетентності, тобто пошукової перетворювальної здатності, яка забезпечує розвиток творчих здібностей літературно-мистецької освіти студента-читача у процесі читацької діяльності [6].

Працюючи над реалізацією цього завдання, передусім необхідно дбати про те, щоб на уроках української літератури залучити студентів до мислення, а саме: пробудити в них потребу повсякчасного спілкування із книжкою через уміння бути читачем, спонукати до осмислення художнього твору.

Незаперечним є той факт, що виховання у студентів поваги до книги, вироблення в них глибоких читацьких інтересів – одне з головних завдань уроків української літератури. Читання – це напружена праця, але вона приносить справжнє задоволення від спілкування з мистецтвом слова. Систематична та планомірна робота над аналізом художнього твору підвищує читацький інтерес [4].

Робота над текстами творів української літератури сприяє вихованню культури сприйняття художньої літератури, різних видів і жанрів, збагаченню світу почуттів, усвідомленню значущості читання для особистого розвитку, формуванню потреби в систематичному читанні, у тому числі для успішності навчання.

Читання сприяє засвоєнню основних думок автора, які читач може за необхідності відтворити. Студенти у процесі читання подумки ведуть бесіду з її автором, звертаються до

---

* © Бернвальдт Т. С.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

нього із запитаннями, відзначають наявні у тексті суперечності. У результаті вони можуть повністю зрозуміти текст книги, усвідомити важливість написаного.

Для успішного опанування читання як виду діяльності викладач формує у студентів низку вмій. Серед них виділяються такі: визначати ключові слова; виділяти основну думку висловлювання; зосереджувати увагу на певних питаннях змісту прочитаного; відділяти головну інформацію від другорядної; ставити запитання в процесі сприймання тексту; робити висновки і формулювати їх своїми словами; критично оцінювати одержану інформацію, реагувати на неї та використовувати в різних життєвих ситуаціях. Осмислити текст – це не просто виділити смислові частини, а передусім розв'язати проблемні ситуації. У сучасній лінгводидактиці є низка праць, присвячених формуванню різних читацьких стратегій, серед яких виділяється спрямоване читання, що сприяє формуванню вміння цілеспрямовано читати текст твору, вести обговорення в групі. Викладач ставить перед собою завдання: як залучити студентів до вдумливого читання, навчити розмірковувати над прочитаним текстом, аналізувати і критично оцінювати прочитане. А також ставляться завдання на вироблення вміння працювати з художніми текстами, формування потреби в самостійному читанні книжок, розвитку інтересу до творчості письменників, майстрів мистецтва слова та розвитку читацької самостійності. Важливим є введення молоді у світ морально-етичних цінностей через художні образи літературних творів [2].

Оптимізація процесу формування читацької культури реалізується в процесі практичного аналізу літературного тексту. Об'єктом уваги стає слово, що осмислюється читачем як засіб створення словесно-художнього образу, за допомогою якого автор виражає свої почуття, ідеї. Упровадження цього принципу передбачає усвідомлення студентами таких понять, як тема, ідея, жанрові особливості твору, його персонажі, засоби художньої виразності. Викладач обирає види і прийоми роботи з текстом, серед яких літературно-методичний аналіз кожного компоненту твору. При цьому визначає, які елементи тексту студент здатний розкрити самостійно, а які можуть викликати труднощі, якими способами зняти нерозуміння складних образів, поглибити сприйняття твору [5].

Результативності роботи сприяє підготовчий етап до сприймання твору. Настанова стимулює діяльність слухача, допомагає усвідомити кінцеву мету: зрозуміти й оцінити. Тому можна сформулювати її у вигляді завдання чи запитання, тобто здійснити настанову на цілеспрямоване сприймання тексту: послухайте і поміркуйте; подумайте, від чого застерігає нас автор; слухаючи текст, будьте уважними, щоб самостійно дати відповіді на запитання [8].

Для підготовки до ефективної роботи над змістом твору використовуються такі види роботи: вступна бесіда, розповідь

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

викладача про події чи явища, зображені в літературному творі; пробудження інтересу до творчості письменника через виставку книжок; словникова робота, уточнення лексичного значення слів, без розуміння яких ускладнюється розуміння змісту художнього твору; перегляд відеоматеріалів [1].

Художній твір – складна системна єдність, пізнати яку можна лише за допомогою аналізу художнього тексту, який здійснюється у взаємозв'язку аналізу сюжету, композиції, системи образів, а це у свою чергу сприяє усвідомленню художньої ідеї. Наприклад, під час вивчення роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» продумано проводиться робота над сюжетом твору у процесі аналізу кожної його частини під час бесіди:

За I-ю частиною твору:

– Знайдіть і зачитайте портретну характеристику парубка Чіпки.

– Як склалася доля батька Чіпки? Чим можна пояснити його повернення в Піски, а потім назад на Дон?

– Змалюйте життя «замужньої вдови» Мотрі.

– Розкажіть про дитячі роки Чіпки (до наймів). Як склалися його стосунки з однолітками, рідними і Богом? Поясніть вчинок Чіпки у Бородаю.

– Як жилося Чіпці у підпасичах? Пригадайте перші дві тяжкі душевні рани хлопця.

– Як Чіпка хазяйнував? Які риси характеру його проявляються?

– Розкажіть про Грицька. Який він у творі?

За II-ю частиною твору:

– Хто були батьки Максима Гудзя? Розкажіть про життя Максима до його повернення на батьківщину.

– Знайдіть місце, де говориться про смерть батька Чіпки. Яка деталь говорить, що йдеться саме про нього?

– Як поневолювала, закріпачувала козаків старшина?

– Простежте за текстом, як зростала панщина при генералові, генеральші, при їхньому синові?

– Знайдіть і зачитайте уривок про золотий вік панства. Розкрийте роль засобів сатири в змалюванні панства.

За III-ю частиною твору:

– Як сприйняли Чіпка і мати звістку, що в них відбирають землю? Що найбільше приголомшило Мотрю й чому? Настільки психологічно виправдана її поведінка?

– Виразне читання уривка: «Чіпка чесав шляхом, заклопотаний однією думкою». З'ясуйте поведінку героїв з погляду психологічного стану кожного.

– Виразне читання монологу Чіпки про свою долю без землі «Що тепер я?». Що підсумовують його слова?

– Хто такі Порох і Чижик? Чим вони подібні, а чим відмінні за своїм характером?

– Розкажіть про гостину Чіпки у Грицька, поясніть різне

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

ставлення до нього Грицька і його жінки.

– Чому на першу крадіжку Чіпка йшов за товариством, як «ведмідь іде нехотя за циганом: опинається, а все-таки йде?».

– Що викликало протест селян, зображений у ХХ розділі? Чому він проявився? Як повівся Чіпка? А його товариші?

– Розкажіть про поведінку Грицька під час бунту. Як ви гадаєте, чи віддав би Грицько Чіпці подароване ним жито, якби той почав правити за нього гроші? Чому?

– Чим можна пояснити, що обірванець, п'яниця і розбишака Чіпка запов у серце Христі?

– Зіставте долі, вчинки, характери Чіпки і Грицька, знайдіть у них спільне й відмінне.

– Передайте стан та роздуми Чіпки після наруги над ним. Який виникає у нього план помсти?

– Розкажіть про примирення Чіпки з матір'ю. Зачитайте уривок про його хазяйнування.

– Які чутки ходили по Пісках про лихі вчинки, про крадіжку? Чи міг би Чіпка брати участь?

За IV-ю частиною твору:

– Як Чіпка познайомився з батьками Галі? Яку вимогу ставила Галя перед Чіпкою?

– Як сприйняла Мотря звістку про одруження сина з багатою дівчиною? А як поставилися Грицько та інші селяни до одруження Чіпки на багатій?

– Розкажіть про стосунки Мотрі з невісткою. Чому Галя не хотіла брати наймичку? Про що це свідчить?

– Як розкривається характер Грицька у його стосунках з багатим Чіпкою? А чи змінився у ставленні до бідних Чіпка, коли розбагатів? Чим він займався після одруження, його промисел?

– Чому обрання Чіпки членом управи не сподобалося панам, чиновникам, зокрема Шовкуну?

– Як сприйняв Чіпка обрання його членом управи? А як поставилися до цього Галя, мати?

– Що було причиною вигнання Чіпки з управи? Як розглядалася його заява?

– Розкажіть про перші постанови земської управи, реакцію на них селян, Чіпки.

– Зачитайте роздуми Чіпки про правду. Прокоментуйте їх. «Скрізь неправда, скрізь!»

У ході аналізу роману студенти визначають основні сюжетні лінії:

- рід та життя Чіпки;
- рід та життя Максима Гудзя;
- Грицько та його дружина;
- пани Польські;
- історія села Пісок.

А також студенти у процесі колективної роботи визначають складові елементи композиції та її особливості:

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Експозиція (займає половину роману, перші дві частини).

Заглиблення в передісторію – одна з особливостей творчого почерку Панаса Мирного.

Зав'язка – початок III частини. Позбавлення Чіпки землі.

Кульмінація – вигнання Чіпки із земства.

Зразу ж *розв'язка* – винищення козацької родини, арешт Чіпки.

Спонукає студентів до вдумливого читання постановка запитань уважність:

1. Чому перший розділ роману називається «Польова царівна»?

2. Скільки прізвищ було у батька Чіпки, і під яким його забрали в солдати? (*4, «і став він з Вареника Хрущовим»*)

Бесіда за змістом прочитаного сприяє розвитку мислеоформлювальних здібностей студента-читача. Новела Григора Тютюнника «Зав'язь» розкриває красу почуттів молодих людей і це допомагає з'ясувати аналіз:

– Що означає слово «зав'язь»? Кому автор присвячує твір?

– Знайдіть у тексті епізоди, у яких Григор Тютюнник описує почуття Миколи і Соні. Зверніть увагу на душевний стан героїв.

– Хто є оповідачем у новелі? Які особливості його манери розповідати?

– Як про вдачу Соні говорить дід Лаврін? Знайдіть відповідні рядки.

– Чи уявляєте ви з його слів портрет дівчини, її характер?

– На вашу думку, чи можуть молоді люди пронести своє кохання через усе життя?

– Знайдіть у творі описи пейзажу. Як вони допомагають зрозуміти душевний стан героїв?

– Яку роль у створенні яскравих національних типів відіграли глибокі знання міфології, українських традицій та звичаїв? Відповідь обґрунтуйте.

– Які риси українського національного характеру притаманні головним героям новели?

– Навіщо письменник зображує кохання в образі зав'язі, а не традиційного цвіту?

До вдумливого читання тексту твору спонукає робота, яка передбачає визначення в ньому конфліктів. Під час аналізу повісті «Перехресні стежки» Івана Франка можна продумати роботу в групах:

1 група. Образ Рафаловича має кілька внутрішніх конфліктів. Окрім суперечностей між особистим і громадським життям, розчарування в любові, покірність селян, мінливість їх настроїв, неосвіченість, а через це – надзвичайна, на думку героя, невдячність ранять свідомість і душу адвоката, послаблюють «його святу віру в народ, в непропащу моральну силу рідної нації, в її кращу будущину». Прокоментуйте цей внутрішній конфлікт віри та зневіри в пересічного українця.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

2 група. З'ясуйте, у чому психологізм зображення героїв повісті. З якою метою письменник часто вдається до прийому зображення потоку підсвідомості.

Узагальнити роботу груп можна у процесі обґрунтування відповідей на запитання:

– Чи взаємодіють сюжетні лінії твору із розгортанням внутрішніх і зовнішніх конфліктів?

– Основою яких конфліктів є соціальні проблеми?

– Завдяки яким конфліктам розгортаються психологічні площини твору?

– У яких формах і ситуаціях виявляються зовнішні конфлікти в повісті?

– Чи правильним є твердження, що повість «Перехресні стежки» – це розповідь про боротьбу справедливості із жорстокістю, насиллям як у соціальному, так і в психологічному плані?

Удосконаленню вміння студентів усвідомлено і вдумливо читати сприяє розв'язання проблемних завдань:

– У чому трагедійність образу Мартина Борулі за одноіменною трагікомедією Івана Карпенка-Карого? (Варіант обґрунтування: дійсно існували «нижчі» й «вищі» стани в суспільстві; одні люди вивищувалися над іншими, не маючи ніяких особистих заслуг; Боруля зазнав приниження, прагнув зберегти свою гідність і забезпечити гідне життя дітям відповідно до власних уявлень, які виявилися хибними, бо йшли «проти природи» й проти волі його ж дітей, навіть морально калічили їх).

У процесі роботи використовують прийоми діалогічної взаємодії з текстом: у процесі читання здійснювати постановку проблемних запитань до тексту; читаючи текст, вести діалог з автором; працюючи у парах, продумувати проблемні запитання до тексту:

– Що мається на увазі під...?

– Яким чином можна використати для...?

– Чому важливо ...?

– Що, на ваш погляд є причиною...?

– Як, на вашу думку, подивився б ... на запитання...?

Коли вибудовується система образів твору зі змалюванням зовнішності героїв, їхніх характерів і взаємин, ефективним прийомом роботи є складання порівняльних характеристик:

– порівняйте образи молодшого і старшого покоління Кайдашів у повісті І. С. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»;

– зробіть порівняльну характеристику образів Івана та Марічки Федорчуків із повісті О. Кобилянської «Земля»;

– зробіть порівняльну характеристику героїв повісті О. Кобилянської «Земля» Сави й Михайла;

– порівняйте образи Чіпки й Грицька з роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»;

– дайте порівняльну характеристику образів Мавки, Килини та матері Лукаша з «Лісової пісні» Лесі Українки.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Під час пообразного аналізу художнього твору студенти спостерігають, як художній твір побудований, ознайомлюються зі способами характеристики персонажів.

Рольова гра – одна із форм роботи, що сприяє заглибленню студентів у внутрішній світ героїв літературних творів. Працюючи над аналізом кіноповісті Олександра Довженка «Україна в огні», пропонуємо студентам: уявіть, що ви – співбесідники твору, а деякі ваші одногрупники – його персонажі. Поставте їм запитання, які найбільше цікавлять вас:

Ернест фон Крауз

- На що ти розраховував, коли прийшов у Тополівку?
- Як ти ставишся до Запорожця?
- На твою думку, які сильні і слабкі сторони українців?
- Що тебе налякало в цій країні?

Заброда

- Чому ти не став на захист Батьківщини?
- Що спонукало тебе служити фашистам?
- За що ти так ненавидиш Запорожця?
- Чому ти став таким?

Христя

- Як би ти воліла, щоб склалася твоя молодість?
- Що нестерпніше – фізичний біль чи душевний? Чому?
- Чому ти обрала шлях помсти, а не прощення, як Олеся?

Олеся

- Як ти зважилася на такий нечуваний крок?
- Що ти порадила б сучасним дівчатам?

Василь Кравчина

- Чи здійснилася твоя заповітна мрія?
- Чого ти вважаєш, що судити треба по закону народного лиха?

Особливу роль у формуванні читацьких компетенцій, способу мислення відіграють добір та коментування цитат із творів. Студенти висловлюють свої думки за прочитаним з кіноповісті:

- «Багато благородної праці, багато ласки, добра і доброї згоди треба збагнути, знайти і принести в життя, щоб загоїти якое душевні каліцтва і рани людські».
- «Тут боролось безсмертя зі смертю».
- «В цій війні не буде переможців і переможених, а будуть загиблі і уцілілі».

Викладач підводить студентів до висновку: Довженко вірить, що хай і дорогою ціною, але біда навчить, мусить навчити шанобливого ставлення до людини, народу, його минулого і прийдешнього.

У ході аналізу літературного твору передбачається формування таких умінь і навичок: установлення причинно-наслідкових зв'язків, визначення головної думки, уміння відчутти красу мови художнього твору.

Особливість роботи з художнім текстом полягає не лише в ознайомленні з його змістом, а й у формуванні особистісно

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

значущого досвіду, готовності використовувати набуті знання в повсякденному житті та вміння вести діалог з автором і текстом.

З метою формування вміння висловлювати власні враження, необхідно викликати в студентів бажання із задоволенням розповідати про прочитане. Дуже корисно це здійснювати в «живій» бесіді, інколи у формі діалогу або обміну враженнями:

- Що вас найбільше вразило, схвилювало?
- Яку картину ви уявляли читаючи твір?
- Який епізод твору ви читали з особливо великою увагою?

- Що повчального в цьому творі?

Аналіз твору будується як полілог читачів, що вимагає від студентів роздумів, аргументування своєї думки, підтвердження її цитатами, обміну думками з певної проблеми, коли кожен учасник має власну, відмінну від інших точку зору. На основі діалогу формується монолог – тривале висловлювання однієї особи, звернене до аудиторії. Це допомагає студентам точніше і повніше розкрити образ літературного героя. Такі форми роботи, як: обмін думками, порівняння книжки з кінофільмом, обговорення ілюстрацій, аналізування творів – відгуків про прочитане – сприяє розвитку читацької активності.

Ефективним для формування вміння вдумливого читання є використання технології ситуативного моделювання, яка передбачає використання ігрової моделі навчання [7].

Наприклад, технологія «Обери позицію» корисна на початку роботи з дискусійними питаннями, щоб показати студентам різноманітність поглядів на ту чи іншу проблему: за і проти, використовують дві протилежні думки. Це здійснюється шляхом постановки перед студентами дискусійного питання і прохання визначити і обґрунтувати власну позицію щодо нього. Після викладу різних точок зору, запитується, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче приєднатися до групи, що мала іншу позицію. Причину переходу слід обґрунтувати та попросити учасників назвати найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

Важливим засобом формування навичок вдумливого читання є дискусія, яка також сприяє розвитку критичного мислення, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми, удосконалює вміння аргументувати свої думки. Пропонується організація дискусії за кіноповістю Олександра Довженка «Україна в огні»:

- Хіба ненависть допомагає подолати біль і вирішити життєві проблеми?
- Запорожець радить Христі «впитися помстою». Хіба від того справді стане легше? А як учити нас християнська мораль?
- Запорожець убиває Заброду. Це теж порушення заповіді. Хіба можна позбавляти людину життя? Ні! Лише Бог може

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

дати життя і забрати його.

Які висновки загальнолюдського значення ви можете зробити з Довженкового твору?

Викладач підводить студентів до висновків:

1. Бійтесь вакууму душі – байдужих людей, самі не будьте такими.

2. Любіть життя, цінуйте кожну хвилину, бо втрата часу найдорожча.

3. Цінуйте те, що дарувала нам природа. Пам'ятайте, що «найбільша мудрість – слідувати за природою, що послала людині частя забуття лихого в доброму часі».

4. Учїться жити, а не плазувати.

5. Прощайте і не чекайте за це похвали.

Отже, продумані види роботи на уроках української літератури під час аналізу художніх образів та творів в цілому забезпечують оволодіння літературними знаннями, спонукають до осмислення прочитаного, активізують пізнавальні процеси, удосконалюють уміння систематизувати й узагальнювати матеріал, формують здатність творчо переосмислювати знання з перенесенням на власну діяльність.

Література:

1. Вашуленко, О. Мовленнєва складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра [Текст] / Оксана Вашуленко // Початкова школа. – 2011. – № 12. – С. 16-21.
2. Горпинич, Н. Формування читацьких інтересів молодших школярів у процесі роботи з дитячою книжкою [Текст] / Неля Горпич // Шкільний бібліотечно-інформаційний центр. – 2012. – № 4. – С. 28-34.
3. Концепція літературної освіти в 11 – річній загальноосвітній школі [Текст] // Укр. Мова і л-ра в серед.шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 10. – С. 12.
4. Куропятник, І.В. Читання як стратегічно важлива компетентність для сучасної молоді [Текст] / І.В. Куропятник // Педагогічна майстерня. – 2012. – № 4 (16) – Квіт. – С. 13-16.
5. Мартишук, Г. Як формувати читацькі компетентності [Текст] / Г. Мартишук // Відкритий урок. – 2013. – № 10. – С. 22-27.
6. Марушкевич, Л. Спонукаймо дитину до вдумливого читання [Текст] / Л. Марушкевич// Дивослово. – 2014. – №5. – С.17.
7. Педагогічні технології навчання української мови та літературного читання в початковій школі [Текст] : навчально-методичний посібник / за науковою редакцією Чабайовської М.І. – Т. : Мальва – ОСО, 2015. – С.169-170.
8. Скліма, О.Формування читацької культури [Текст] / Олена Скліма // Початкова освіта. – 2012. – Січень (№ 4). – С.7-11.